

POLICY BRIEF 2021:12

Näkökulmia ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin ja poliittisen päätöksenteon tueksi.

Tämä julkaisu on toteutettu osana valtioneuvoston vuoden 2020 selvitys- ja tutkimussuunnitelman toimeenpanoa (tietokayttoon.fi).

Julkaisun sisällöstä vastaavat tiedon tuottajat, eikä tekstisisältö välttämättä edusta valtioneuvoston näkemystä.

Yritysten vesivastuullisuuden kehittäminen vaatii monimuotoista ohjauskeinopalettia

Suvi Sojamo, Suvi-Tuuli Puharinen, Antti Belinskij, Jani Salminen, Mikko Halonen, Jussi Airaksinen

Suomalaisyrittäjillä on merkittävä rooli kansallisten ja globaalien vesihaasteiden ratkaisussa, mutta vesivastuullisuus ei toteudu ilman julkisen sektorin ohjausta.

Vesivastuu2030-hanke selvitti keinoja, joilla suomalaisyrityksistä voisi tulla maailman vesivastuullisimpia 2030 mennessä. Hankkeen tulosten perusteella suositamme, että:

- Vesivastuullisuus sisällytetään valmisteilla olevaan yritysvastuulainsäädäntöön
- Vesivastuullisuuden kansallista sitoumusmallia kehitetään edelleen toimialakohtaiseksi
- Vesivastuullisuutta pilotoidaan julkisten hankintojen kriteerinä
- Vesivastuullisuus otetaan huomioon eri valtiontuki-instrumenteissa ja omistajanohjauspolitiikassa
- Vesivastuullisuus tuodaan osaksi kansallista ja alueellista vesienhoitoa

Yrityksillä on merkittävä rooli kansallisten ja globaalien vesihaasteiden ratkaisussa

Kestävä vesien käyttö ja hallinta on nousemassa entistä polttavammaksi globaaliksi kysymykseksi ilmastonmuutoksen, luonnon monimuotoisuuden kadon, väestönkasvun sekä entistä vesi-intensiivisempien kulutustottumusten myötä. Veteen liittyvät haasteet uhkaavat yhä vakavammin yhteiskuntien vakautta ja taloutta. Vaikka julkisella sektorilla on ensisijainen vastuu vedenkäytön kestävyiden turvaamisesta, vesihaasteiden ratkaisu niin kotimaassa kuin ulkomailla edellyttää toimia myös yrityksiltä, jotka vaikuttavat merkittävästi veden saatavuuteen ja tilaan sekä oman toimintansa että arvoketjunjensa kautta.

Suomessa yritysten vedenkäyttö on pääosin kestävä. Vesienhoidon pinta- ja pohjavesien tilaa koskevat tavoitteet ovat kuitenkin yhä saavuttamatta merkittävässä osassa vesimuodostumia. Tilanne on huonontunut edelleen rannikkovesissä, jotka ovat pitkälti hyvää huonommassa tilassa. Vesienhoidon tavoitteiden saavuttamiseen vaikuttaa merkittävästi eri sektoreilla toimivien yritysten vesistövaikutukset. Lisäksi ilmastonmuutos vaikuttaa enenevässä määrin veden saatavuuteen ja laatuun, mikä on riski myös yritysten toiminnalle.

Suurimmat suomalaisyritysten vesiriskit piilevät kansainvälisissä hankinta- ja arvoketjuissa.

Suurimmat suomalaisyritysten vesiriskit piilevät kuitenkin kansainvälisissä hankinta- ja arvoketjuissa. Vesijalanjälkiarviot osoittavat, että jopa 50-80 prosenttia suomalaisten pinta- ja pohjavesien kokonaiskulutuksesta kohdistuu Suomen rajojen ulkopuolelle yritysten hankinta- ja arvoketjujen kautta. Käytännössä tämä tarkoittaa tuontiraaka-aineiden tuottamiseen ja tuontituotteiden valmistamiseen käytettyä pinta- ja pohjavettä. Osa tuontituotteista käytetään Suomessa toimivien yritysten välituotteina ja osa kotitalouksissa ja julkisen sektorin loppukäytössä. Suomalaisyritysten kansainvälisillä hankinta- ja arvoketjuilla sekä niiden omilla ulkomaantoiminnoilla on tästä syystä huomattava merkitys vesivastuullisuuden arvioinnissa ja kehittämisessä. Erityistä huomiota

tulee kiinnittää hankintoihin ja toimintoihin vakavista vesiin liittyvistä ongelmista kärsivillä alueilla, joilla kestämaton vedenkäyttö voi vaikuttaa vesivarojen laatuun ja määrään sekä paikallisyhteisöjen vettä koskevien ihmisoikeuksien toteutumiseen.

Vesivastuusta ratkaisuja yritysten vesiriskien hallintaan ja yhteisten vesitavoitteiden saavuttamiseen

Yritysten vesivastuullisuudella tarkoitetaan sellaista yrityksen vedenkäyttöä, joka on sosiaalisesti ja kulttuurisesti oikeudenmukaista, ympäristöllisesti kestävää ja taloudellisesti kannattavaa sekä sen omilla toimipaikoilla että koko arvoketjun matkalla. Vesivastuullisuus on yritysten vesiriskien ja veteen liittyvien mahdollisuuksien hallintaa ja samalla osa niiden kontribuutiota kestävyystavoitteiden saavuttamiseksi.

Vesivastuullisuuden edistämiseksi suomalaiset tutkimuslaitokset, ministeriöt ja WWF Suomi perustivat 2017 vesivastuusitoumuksen osana kestävä kehityksen yhteiskuntasitoumuksesta ja YK:n kestävä kehityksen tavoitteiden kansallista toimeenpanoa. Suomalaisyriyten vesivastuullisuuden parantaminen on nostettu myös osaksi viiden ministeriön yhteistä Suomen vesialan kansainvälistä strategiaa 2018 ja sitä tukevaa vesivastuullisuuden tiekarttaa 2019, jossa asetettiin tavoite suomalaisyrityksille olla maailman vesivastuullisimpia 2030.

Joukko suomalaisyrityksiä ja toimialaliittoja on sitoutunut kehittämään vesivastuullisuuttan vesivastuusitoumuksen kautta. Sitoumus tarjoaa laajan toimintamallin ja kriteeristön yrityksen vesivastuullisuuden kehittämiseksi, mutta se ei sitovasti tai kattavasti edellytä suomalaisyrityksiltä vesivastuullisuutta. Sitoumukseen on koottu runsaasti vapaaehtoisia ohjeistuksia, työkaluja ja kansainvälisiä standardeja, mutta yritykset ovat tähän mennessä hyödyntäneet niitä vain rajatusti.

Vesivastuu2030-hanke selvitti keinoja suomalaisyritysten vesivastuullisuuden kehittämiseksi

Vesivastuullinen Suomi 2030 – parhaat käytänteet, ohjauskeinot ja toimintamallit (Vesivastuu2030) -hanke selvitti ja kehitti keinoja, joilla Suomesta ja suomalaisyrityksistä

voisi tulla maailman vesivastuullisimpia 2030 mennessä. Hankkeessa päivitettiin vesivastuusoitoumuksen toimintamallia ja koottiin sen tueksi parhaita käytänteitä, viimeaikaisimpia ohjeistuksia ja työkaluja. Niiden tarkastelu perustui kirjallisuuskatsaukseen, suomalaisten ja kansainvälisten asiantuntijoiden haastatteluihin, kyselytutkimukseen suomalaisyrityksille vesivastuullisuuden nykytilasta ja kehittämistarpeista sekä yrityksille ja muille sidosryhmille järjestettyjen kuulemisien ja työpajojen aineistoon.

Toiseksi hanke tarkasteli vesivastuullisuuden oikeudellisia ja muita julkisen sektorin ohjauskeinoja sekä niiden kehittämistä. Oikeudellisista ohjauskeinoista esille nousivat erityisesti yritysvastuu- ja ympäristösääntely. Muihin ohjauskeinoihin lukeutuivat informaatio-ohjaus, yritysten itse- ja yhteissääntely, julkiset hankinnat, valtiontukisääntely ja kestävä rahoituksen kriteerit. Ohjauskeinojen kehittämisessä hyödynnettiin oikeudellista analyysiä sekä yllä mainittuja kyselytutkimusta ja asiantuntijahaastatteluja.

Lainsäädäntö ja politiikka keskeisessä roolissa vesivastuullisuuden kehittämisessä

Lainsäädäntö ja politiikka tunnistettiin hankkeessa yritysten vesivastuullisuuden kehittämistä yleisimmin ohjaavaksi tekijäksi. Toisaalta kansainvälisissä vesivastuuhelmien ja -aloitteiden arvioinneissa julkisen hallinnan puutteet on tunnistettu kriittiseksi hidasteeksi yritysten vesivastuutyössä. Samoin Vesivastuu2030-hankkeen johtopäätös on, että Suomen vuoden 2030 vesivastuutavoite ei toteudu ilman julkisen sektorin ohjauksen kehittämistä.

Nykyinen lainsäädäntö ei takaa vesivastuullisuutta

Suomen lainsäädäntöön sisältyy yritysten vesivastuullisuuteen liittyviä vaatimuksia vaikutusten arvioinnista ja vesiriskien hallinnasta. Ne ovat kuitenkin hajanaisia ja sektoriakohtaisesti eriytyneitä. Lainsäädäntö keskittyy vedenkäytön ja vesiin kohdistuvien päästöjen paikallisten vaikutusten sääntelyyn. Vedenkäytön sosiaaliin ulottuvuuksiin, kuten vedenkäytön ihmisoikeus- tai vesiturvallisuusvaikutuksiin, ei kohdistu juurikaan sääntelyä.

Lainsäädäntö ei ohjaa yrityksiä toimintansa vaikutusten kokonaisvaltaiseen arviointiin, vedenkäytön kestävyuden parantamiseen ympäristölainsäädännön minimitasoa pidemmälle tai sidosryhmien osallistamiseen vesivastuutyöhön. Ympäristön kannalta parhaita tekniikkaa ja käytäntöjä määrittävät BAT- ja BEP-ohjeistukset eivät myöskään kata laajasti vesivastuullisuuden eri ulottuvuuksia.

Merkittävin nykyisen lainsäädännön puute vesivastuullisuuden kannalta on, että se ei aseta yrityksille veloituksia kansainvälisten toimipaikkojen tai arvoketjujen suhteen. Vesivastuullisuuden keskeisin haaste eli suomalaisyritysten kansainvälisten tuotanto- ja arvoketjujen vedenkäytön kestävyys jää siten kunkin ulkomaisen toimipaikan kansallisen lainsäädännön varaan. Tästä syystä Suomen olisi kehitettävä lainsäädäntöä erityisesti suomalaisyritysten arvoketjujen ihmisoikeusvastuun parantamiseksi.

Vesi osaksi kansainväliset arvoketjut kattavaa yritysvastuulainsäädäntöä

Yritysvastuun oikeudellisen ohjauksen vahvistamiselle on yleinen tarve. Parhailtaan sekä EU:ssa että kansallisesti on käynnissä yritysvastuulainsäädännön valmistelu. Tarkoituksena on, että yritykset veloitettaisiin noudattamaan asianmukaista huolellisuutta ihmisoikeus- ja ympäristönäkökohdista sekä omassa toiminnassaan että konserniyhtiöiden ja alihankintaketjujen osalta. Vesi on esimerkki vastuullisuushaasteesta, jossa yhdistyvät ihmisoikeus- ja ympäristönäkökohdat.

Hankkeen keskeinen oikeudellisen sääntelyn kehittämisen suositus on, että vesinäkökohdat sisällytetään tulevaan yritysvastuusäntelyyn, jossa yritykset veloitettaisiin noudattamaan asianmukaista huolellisuutta toimintansa veteen liittyvistä vaikutuksista. Tähän sisältyisi omien toimipaikkojen vedenkäytön kestävydestä huolehtiminen sekä pyrkiminen arvioimaan ja vaikuttamaan kansainvälisten arvoketjujen vedenkäytön kestävyteen niin ihmisoikeuksien toteutumisen kuin ympäristövaikutusten osalta. Yritysten tulisi myös raportoida avoimesti toimintansa ja arvoketjunsäntelynsä ihmisoikeus- ja ympäristövaikutuksista sekä niiden hallitsemiseksi toteutetuista huolellisuustoimista.

Yritysten toiminnan vesiriskien luonne ja merkittävyys, toiminnan sijaintipaikkojen olosuhteet sekä yrityksen mahdollisuudet vaikuttaa arvoketjujen toimintaan erityisesti pienten ja keskisuurten yritysten tapauksessa vaihtelevat merkittävästi. Asianmukainen huolellisuusveloite on näiden seikkojen osalta joustava. Sääntelyä tulisi lisäksi täydentää konkreettisilla toimintamalleilla ja ohjeistuksilla.

Vesivastuullisuuden muut ohjauskeinot lainsäädännön kirittäjinä

Oikeudellisen sääntelyn rinnalla tulee kehittää vesivastuullisuuden muuta ohjauskeinovalikoimaa. Vesivastuu2030-hankkeen keskeisimmät suositukset näiden ohjauskeinojen kehittämiseksi ovat:

- vesivastuusitoumuksien kehittäminen julkisen sektorin, yritysten ja toimialaliittojen välillä
- vesivastuullisuuden pilotoiminen julkisten hankintojen kriteerinä
- vesivastuullisuuden sisällyttäminen valtion tukipolitiikkaan, kestävän rahoituksen kriteerien toimeenpanoon ja omistajaohjaukseen
- vesivastuullisuuden toimintamallit osana vesienhoidon ohjauskeinoja

Julkisen sektorin, yritysten ja toimialaliittojen välisillä sitoumuksilla lisää vaikuttavuutta

Kansallinen vesivastuusitoumus ei ole sitovuudeltaan ja kattavuudeltaan verrattavissa julkisen sektorin ja toimialojen välisiin Green Deal- ja materiaalitehokkuussitoumukseen. Vesivastuusitoumuksen vaikuttavuutta voitaisiin todennäköisesti vahvistaa ja toimialakohtaiset kysymykset ottaa paremmin huomioon, jos valtion kestävän kehityksen yrityksen Motivan koordinoimiin yritysten, toimialaliittojen ja ministeriöiden yhteissitoumuksiin sisällytettäisiin vesivastuullisuuden elementtejä.

Hyvänä esimerkkinä voidaan pitää brittiläisten elintarvike- ja kaupanalan toimijoiden sitoumusaloitetta *Coultaurd Commitment 2025 Water Ambition*, jonka puitteissa tehdyt yhteiset analyysit ja hankkeet vesiriskeiltään merkittäviksi tunnistetuilla alueilla ovat madaltaneet kynnystä yksittäisten toimijoiden vesivastuullisuuden kehittämiseksi ja parantaneet toimenpiteiden vaikuttavuutta. Sitoumuksien kohdalla on kuitenkin hyvä tarkastella ja tunnistaa yritysten motivaatiotekijät osallistua sitoumustoimintaan toimintaympäristössä, jossa yrityksillä on runsaasti lakisääteisiä velvoitteita, vapaaehtoisia sitoumuksia, toimialakohtaisia vastuullisuusohjelmia sekä yritysten sisäisiä vastuullisuustavoitteita.

Vesivastuullisuuden kriteerit mukaan kestävien julkisten hankintojen pilotteihin

Julkisen sektorin hankinnat ovat myös merkittävä yritystoimintaa ohjaava tekijä, sillä ne vastaavat noin 15 prosenttia bruttokansantuotteesta. Suomen hankintalaki mahdollistaa vesivastuullisuusnäkökohtien sisällyttämisen osaksi hankintakriteerejä, mutta haasteena on löytää tähän vertailukelpoiset mittarit ja standardit sekä arviointien työläys. Monimutkaisissa hankinta- ja arvoketjuissa hankinnat eivät ole myöskään välttämättä tehokkain ohjauskeino. Siksi tulisi jatkoselvittää, missä hankinnoissa olisi oleellista kehittää vesivastuullisuudelle arviointi-, mittaamis- ja seurantamalleja tai standardeja, joiden soveltamista hankintojen vesivastuullisuuskriteereiksi voitaisiin edelleen kehittää ja pilotoida.

Taloudelliset ohjauskeinot ja omistajaohjaus luomaan kannustimia vesivastuullisuuden kehittämiseen

EU:n valtiontukilainsäädäntö mahdollistaa vesivastuullisuutta koskevien ehtojen sisällyttämisen useisiin valtiontuki-instrumentteihin. Erityisesti Suomen vientituki- ja vientiluotto-ohjelmissa edellytetään jo nyt yritys vastuuta tuen tai luoton myöntämisen ehtona, mutta vesivastuullisuutta voitaisiin painottaa niissä selvemmin.

EU kehittää parhaillaan kestäväen rahoituksen luokittelujärjestelmää (taksonomia), joka auttaa sijoittajia, yrityksiä ja liike-elämän toimijoita sekä EU:n jäsenvaltioita suunnittelemaan ja suuntaamaan rahoitusta vähähiilisten, resiliienttien ja resurssitehokkaiden yhteiskuntien siirtymää edistäviin toimenpiteisiin. Ne tulevat olemaan merkittävä ohjauskeino myös vesienkäytön kestävyteen ja vastuullisuuteen.

Kansallisessa tiekartassa YK:n kestäväen kehityksen tavoitteiden edistämisestä suomalaisilla sijoituksilla on tunnistettu tavoitteita ja toimenpiteitä, joilla suomalaista yksityistä rahoitusta voidaan ohjata tehokkaasti myös vastuullisen vedenkäytön sijoituskohteisiin.

Yritysvastuu on kirjattu valtion omistajanohjauspolitiikan periaatteeksi, ja valtio on sitoutunut käyttämään valtio-omisteisten yhtiöiden omistajanohjausta yritysvastuun toteutumiseksi näiden yhtiöiden toiminnassa. Vuoden 2030 vesivastuutavoitteen saavuttamiseksi olisi syytä harkita vesivastuun nimenomaista sisällyttämistä tuleviin omistajaohjausta koskeviin periaatepäätöksiin sekä aktiivista omistajanohjausotetta valtio-omisteisten yhtiöiden sitouttamiseksi vesivastuullisuuteen esimerkiksi vesivastuusitoumuksen kautta.

Vastuullisuuslähestymistapa osaksi kansallisia vesiensuojelun ohjauskeinoja

Hankkeessa tunnistettuja ja kehitettyjä vesivastuullisuuden toimintamalleja voitaisiin hyödyntää Suomessa teollisuuden ja yhdyskuntien sekä maa- ja metsätalouden vesiensuojelun ohjauskeinoina ja osana vuosien 2022-2027 vesienhoitosuunnitelmia. Kansallisen vesivastuusitoumuksen viiden askeleen toimintamalli voi muun ohella kannustaa yrityksiä osallistumaan vesienhoitosuunnitelmien toimeenpanoon ja vesistövisiohankkeisiin.

Lisälukemista

Vesivastuu2030-hankkeen julkaisut

Sojamo, S., Salminen, J., Puharinen, S.-T., Belinskij, A., Halonen, M., Heikinheimo, E., Saari, P., Airaksinen, J., Illman, J., Behm, K., Reinikainen, A. & Usva, K. (2021) Vesivastuullinen Suomi 2020 – parhaat käytänteet, ohjauskeinot ja toimintamallit. Vesivastuu2030-hankkeen loppuraportti. Saatavilla osoitteessa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-310-4>.

Sojamo, S., Salminen, J., Puharinen, S.-T., Belinskij, A., Halonen, M., Heikinheimo, E., Saari, P., Airaksinen, J., Illman, J., Behm, K., Reinikainen, A. & Usva, K. (2021) Suomalaisyrietykset maailman vesivastuullisimmiksi 2030: yritysten nykytila, toimintamallit ja parhaat käytänteet. Vesivastuu2030-hankkeen kooste yrityksille. Saatavilla osoitteessa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-310-4>.

Muu kirjallisuus

Alhola, K. & Kaljonen, M. (2017) *Kestävät julkiset hankinnat – nykytila ja kehittämisehdotuksia*. Suomen ympäristökeskuksen raportteja 32/2017.

Coultaurd Commitment (2021) *The Coultaurd Commitment 2025 Water Ambition*. WRAP UK.

Ernst & Young (2020) *Oikeudellinen selvitys yritysvastuusta (Yritysvastuulakiselvitys 2020)*. Työvoima- ja elinkeinoministeriö.

Gaia Consulting (2019) *Tiekartta SDG-tavoitteiden edistäminen suomalaisilla sijoituksilla*. Maa- ja metsätalousministeriö.

Halonen, L. & Similä, J. (2020) Ympäristösääntely ja itseorganisoituminen – tapaus vesistökuu- nostukset. *Ympäristöjuridiikka* 1/2020, 7–38.

Kultalahti, A. & Vartiala, S. (2019) YK:n yritystoimintaa ja ihmisoikeuksia koskevien ohjaavien periaatteiden oikeudellinen toimeenpano – Ranskan ja Sveitsin esimerkkien arviointia. *Liikejuridiikka* 2019/1, s. 79–108.

Newborne, P. & Dalton, J. (2019) *Corporate water management and stewardship: signs of evolution towards sustainability*. ODI Briefing Note.

Nikula, J. (2012) *Suomen vesijalanjälki. Globaali kuva suomalaisten vedenkulutuksesta*. WWF Suomi.

Salminen J., Tikkanen S. & Koskiahho J. (toim.). (2017) *Kohti vesiviisasta kiertotaloutta*. Suomen ympäristökeskuksen raportteja (16/2017).

Sitoumus2050.fi-tietokanta, [Vesivastuusitoumus](http://vesivastuusitoumus.fi).

Sojamo, S., Usva, K., Wessman-Jääskeläinen, H. & Hohentahl, C. (2019) *Suomalaisyrietyksistä maailman vesivastuullisimmat. Tiekartta 2019–2030*. Maa- ja metsätalousministeriön julkaisuja 2019:18.

Suomen ympäristökeskus (2019) *Pintavesien ekologinen ja kemiallinen tila*.

Ulkoministeriö, maa- ja metsätalousministeriö, sosiaali- ja terveysministeriö, työvoima- ja elinkeinoministeriö & ympäristöministeriö (2018) *Finnish Water Way – Suomen vesialan kansainvälinen strategia*.

Valtioneuvoston kanslia (2020) *Vaurautta vastuullisella omistajuudella*. Valtioneuvoston omistaja-poliittinen periaatepäätös 8.4.2020, Helsinki 2020.

Lisätietoja:

Erikoistutkija Suvi Sojamo työskentelee Suomen ympäristökeskuksen Vesikeskuksessa. Sojamon tutkimusaiheisiin kuuluvat yritysten vesivastuullisuus ja kestävä veden käytön ja hallinnan kansainväliset kysymykset.

Lisätietoja: www.syke.fi/fi-FI/Asiantuntijat/Suvi_Sojamo Twitter: @SuviSojamo

Nuorempi tutkija Suvi-Tuuli Puharinen työskentelee Itä-Suomen yliopiston oikeustieteen laitoksella. Puharisen tutkimusaiheisiin kuuluvat EU:n vesi- ja meriympäristöoikeus sekä oikeus osana vesivarojen sopeutuvaa hallintaa ja kestävyysmurrosta.

Lisätietoja: <https://uefconnect.uef.fi/henkilo/suvi-tuuli.puharinen/> Twitter: @stpuharinen

Vesivastuu2030-hanke on toteutettu osana valtioneuvoston vuoden 2020 selvitys- ja tutkimussuunnitelman toimeenpanoa.

Hankkeen ohjausryhmän puheenjohtaja:

Johtava asiantuntija Antti Rautavaara

Maa- ja metsätalousministeriö, antti.rautavaara@mmm.fi

Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminta
Statsrådets utrednings- och forskningsverksamhet